UDK 811.163.6'35"2001"
Jerica Snoj
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

NEKATERE ZNAČILNOSTI SLOVARSKEGA SESTAVKA NOVEGA SLOVENSKEGA PRAVOPISA

0 Na vprašanje, *kaj je novega v knjižnem jeziku*, prispevek odgovarja posredno, s predstavitvijo nekaterih značilnosti slovarskega sestavka SP, in sicer s stališča osebne delovne izkušnje enega od sestavljavcev teh sestavkov. Predstavitev ima namen s praktičnim slovaropiščevim pogledom zaobjeti nekatere prvine iz razlagalnega dela slovarskega sestavka,[1] in sicer tiste, ki so manj povezane z ožjo pravopisno problematiko, bolj pa s pomenskimi lastnostmi, z vprašanji zvrstno-stilnega vrednotenja besedja in slovaropisnimi značilnostmi.

0.1 Izbrane prvine, o katerih bo govor, se znotraj slovarskega sestavka kažejo v podatkih, razvrščenih v te tri skupine:[2]
– zunanja, oblikovna zgradba slovarskega sestavka s predvidenim sistemom podiztočnic,
– oznake in ponazorila za živost, številnost, človeškost in vezljivost,
– oznake in ponazorila za tiste lastnosti slovarskih enot, ki zahtevajo zvrstno-stilno ali ožje normativno ovrednotenje s stališča knjižne norme.

1 Sistem podiztočnic pomembno odloča o značaju zgradbe slovarja, ker besedje prikazuje enotno hierarhizirano glede na besedotvorne značilnosti in skladenjske značilnosti (besednozvezne podiztočnice). Splošna slovaropisna merila za sprejem in umestitev slovarske enote v slovar, kot so zastopanost besede v gradivu, pogostost rabe ipd., se tako kombinirajo s še drugimi merili, vključenimi v ta sistem, npr. z avtomatičnim navajanjem feminativov, svojilnih pridevnikov s preglašeno končnico ipd., kar je za uporabnika slovarja SP specifičnost, ki jo mora poznati, da ve, kje lahko najde določeno besedo.

1.1 Novost v slovenskem slovaropisju je tako sam nabor podiztočnic v SP kot tudi njihova slovaropisna obravnava. Z uvrstitvijo v podiztočnični sistem in z iztočnici enakovredno slovaropisno obdelavo vsake podiztočnične enote (lastni zapis naglasa, izgovora, pregibanjskega vzorca itd.) so nekatere kategorije slovenskega besedja prvič slovarsko prikazane in obdelane kot samostojne slovarske enote:[3] izpridevniški kon-

[1] »Razlagalni« se nanaša na opredelitev, kot je za razlago kot del slovarskega sestavka zapisana v *Slovenskem pravopisu*, Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, 2001, odstavek 1224 (v nadaljevanju *Pravila SP*): »Razlaga je del slovarskega sestavka, ki sledi oglavju.«

[2] Izbor, razvrstitev in način obravnave tematskih prvin v tem prispevku izhaja izključno iz osebne delovne izkušnje in iz z njo povezanega pogleda na problematiko sestavljanja slovarskih sestavkov SP in nima zveze s formalno določenimi postopki sestavljanja slovarskih sestavkov.

[3] Nekatere od teh enot so v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) že obdelane kot podiztočnice ali osamosvojene z omejitvenimi pojasnili *v zvezi*, *navadno v zvezi*.

verzno tvorjeni samostalniki (**žgán** -a -o ... **žgáno** -ega s ... poud. kozarček žganega),[4] stalne predložne zveze (prim. **do sítega** mer. prisl. zv. v sestavku pri pridevniku **sìt** síta -o), glagoli s prostim morfemom, iz lastnostnih pridevnikov konverzno izpeljani vrstni pridevniki (**vesél** -a -o ... vesel človek .... **veséli** -a -o ... poud.: pripravljati se za veseli dan ⎪poroko⎪) in tvorjeni pridevniki na -ni (**prálen** -lna -o ... Blago je pralno **prálni** -a -o ... pralni stroj; pralno milo). Zlasti izčrpno so predstavljeni izpridevniški konverzni samostalniki in slovarske enote, ki so bile določene za podiztočnice pri glagolu.[5]

1.2 Avtomatično in izenačeno navajanje podiztočničnih kategorij feminativov, svojilnih pridevnikov in lastnostnih izpridevniških samostalnikov na *-ost* (v prikazu enakovredna sta npr. samostalnik **slabóst** in **glavátost**; svojilni pridevniki so sprejemani celo kot oblikoslovnopremenski avtomatizem), tj. ne glede na siceršnja merila za sprejem iztočnic v slovar (prisotnost v gradivu, pogostost, posebna merila glede na značaj slovarja), pomeni uveljavitev avtomatizma poleg splošnega slovaropisnega načela, da se vsaka slovarska enota individualno presoja na osnovi gradiva in da se slovarski prikaz podreja svojskosti vsake enote. Ta podiztočnični avtomatizem, ki ga zasnova slovarja utemeljuje z normativnim značajem slovarja, je zlasti v nekaterih primerih oteževal slovarski prikaz dejanskega mesta, ki ga ima slovarska enota v rabi.

1.3 Zaradi podiztočničnega sistema vsebuje slovar SP še novost pri iztočničenju: kot dve samostojni iztočnici sta lahko obravnavani slovarski enoti, ki sta sicer medsebojno povezani na ravni večpomenskosti (npr.: **vodník**[1] -a m 'kdor koga kam vodi' je ena iztočnica s podiztočnicama **vodníca** -e ž in **vodníčin** -a -o, pomen 'kar koga vodi' pa je osamosvojen v posebno iztočnico **vodník**[2], ker bi bil moteč v podiztočničnem sistemu pri **vodník**[1]).

2 O kategorialnih pomenskih lastnostih številnosti, živosti in človeškosti ter vezljivosti[6]

V slovarju SP so naštete kategorije za slovenski jezik prvič[7] načrtno izkazovane v obliki posebnih oznak (oznake za neštevne samostalnike snov., pojm., skup, oznaka živ.

[4] V SSKJ je samostalniška raba v mnogih primerih sicer nakazana, vendar brez samostojnega prikaza po spolu različnih samostalnikov.

[5] O vrstah podiztočnic pri glagolu gl. *Pravila SP*, odstavek 1245.

[6] V Slovarčku jezikoslovnih izrazov (*Pravila SP*, odstavek 1135) in v Teoretični podstavi slovarja novega SP (Jože Toporišič, 1994, Teoretična podstava slovarja novega SP, *Slavistična revija* 42/4, 458, 465) sta sicer lastnosti živost in človeškost imenovani slovnična lastnost. Glede na merila, po katerih je redaktor abstrahiral te lastnosti iz gradiva, pa je jasno, da se živost, človeškost, številnost in vezljivost nanašajo na lastnosti, ki zadevajo slovarski pomen. V teh merilih, izoblikovanih pri samem redigiranju, je utemeljeno tukajšnje skupno poimenovanje kategorialne pomenske lastnosti (za številnost, živost, človeškost in vezljivost), prevzeto po *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (gl. Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, 29–38), čeprav se pri samem delu to poimenovanje ni uporabljalo in čeprav te kategorije za delovno rabo niso bile definirane izrecno s stališča slovarskega pomena.

[7] Slovarski sestavki SSKJ v posredovanju pomenskih analiz in v ponazorilih rabe te lastnosti sicer razmeroma natančno upoštevajo in tudi izražajo, le da posredno (z ustrezno razlagalno besedo, z oddeljenostjo ponazorila s spremenjeno kategorialno pomensko lastnostjo za poševnico, z ustrezno zapostavljeno razlago), brez navajanja oznak za kategorialne pomenske lastnosti.

oz. neživ. za ustrezno kategorijo samostalnikov m. sp., oznaka člov.) in s posebnim načinom ponazarjanja rabe (vezljivost). To je pomenilo, da so si sistem njihovega navajanja (v okviru zahtev, kot jih je postavljala zasnova slovarja) morali redaktorji slovarskih sestavkov na novo zgraditi med samim delom. S stališča siceršnje zasnove slovarja to označevanje pomeni težnjo, ki presega specialni značaj pravopisnega slovarja kot normativnega priročnika. Namreč: navajanje oznak za kategorialne pomenske lastnosti se ne omejuje na normativno problematične primere (tak primer je neštevna raba samostalnika *ríba*: ... snov., neknj. pog. postreči z ribo *z ribami*), kot bi se v pravopisnem slovarju pričakovalo.

Tako se oznaki živ. in člov. navajata vedno, ne glede na to, ali je kategorialna lastnost predvidljivo vezana na denotativni pomen (*golób* -a m 'žival' je avtomatično predvidljivo živ., *fànt* fánta m 'oseba' je avtomatično predvidljivo člov.), ali pa gre za motivirani pomen, ki temelji na spremembi kategorialne lastnosti in je pogosto stilno zaznamovan (npr. **lisíca**[1] -e ž ... 'zvita, prebrisana ženska' vsebuje kateg. pomensko lastnost člov. zaradi pomenskega prenosa, in sicer v stilno zaznamovani rabi (poud.)).

Redaktorjeva naloga je bila, pri vsaki slovarski enoti na osnovi gradiva ugotoviti vse možnosti glede pomenskokategorialnih lastnosti in jih na dogovorjeni način prikazati v slovarskem sestavku. Praktično je to pomenilo zajeti in ponazoriti tudi vse pomene večpomenskih besed, vezane na spremembo teh lastnosti. Npr. pri samostalniku **pisánje** -a s, pojm. se pomen 'sestavek' zaradi same pomenskosti ne bi navajal, ker pa vključuje spremembo kategorialne pomenske lastnosti števno – (*pisanje naloge*) v števno +, je pomen ponazorjen. Zahtevi, da se s samim ponazorilom rabe nakazujejo vsi kategorialno različni pomeni, je bilo težko natančno ustreči; za kategorialno različne pomene je namreč možno, da se na ravni najbolj tipičnega slovarskega ponazorila izražajo v povsem enakih besednih zvezah (npr. v besedni zvezi, omejeni na *olupiti krompir*, ki je tipična za samostalnik **krompír** -ja m in zato primerna za ponazorilo, ni mogoče izključiti ne kategorije številnosti ne neštevnosti), besedne zveze, ki prepričljivo ponazarjajo določeno kategorialno lastnost, pa so lahko redko rabljene in s stališča slovarskega ponazarjanja pravzaprav neustrezne (npr. pri **fižôl** -a m za ponazorilo številnega pomena zgled *prešteti fižole*). Te zadrege pri sestavljanju slovarskega sestavka so s slovaropisnega stališča opozarjale, da je bilo težko slovaropisno pravilno izpolnjevati zahtevo popolnega navajanja kategorialnih pomenskih lastnosti (brez omejitve na normativno problematične primere) v nerazlagalnem slovarju, torej brez eksplicitne povezave s slovarskim pomenom, in to znotraj splošnega načela, sprejetega pri slovarju SP, da se pomenskost sama po sebi ne upošteva.

2.2 V skladu z nerazlagalno zasnovo slovarja so tudi vezljivostne lastnosti slovarske enote lahko samo nakazane, in sicer tako, da so v slovarskem sestavku povzete vse v gradivu izkazane različne stavčnovezljivostne možnosti vedênja dane besede, medtem ko njihova slovarskopomenska vrednost pri tem ni mogla biti navajana.

Leva vezljivost glagola je nakazana s sedanjiško obliko za prvo osebo ednine (**hodíti** hódim nedov.) oziroma tretjo osebo ednine (**snežíti** -í, leva nevezljivost). Desna vezljivost pri glagolu, povedkovniku in pridevniku je vedno prikazana z izpostavitvijo stavčnovezljivostnega vzorca, in sicer v obliki zapisa zaimenskega povzetka

vezljivostnih dopolnil in določil in z izpisom predložnega morfema v primerih predložno izražene vezljivosti (**hvaliti** *koga/kaj*; **zanášati se** *na koga/kaj*; **všeč** *komu*; **ljubezniv do** *koga*), poleg tega pa še z obvezno navedbo besedilnega ponazorila za vsak izpisani vzorec. Pri samostalniku so se vezljivostne značilnosti praviloma ponazarjale z besedilnimi zgledi (**porába** -e ž: poraba električne energije, **hvalívec -**vca m: hvalivec minulih časov), z izpostavitvijo stavčnovezljivostnega vzorca pa izjemoma (veseliti se česa → **vesêlje**[1] -a s ... **veselje nad** *kom/čim* pokazati veselje nad darilom).

3 Prikaz zvrstno-stilno zaznamovane rabe in primerov z ožjo normativnostno problematiko[8]

Pri vrednotenjskih odločitvah je sestavljavec slovarskega sestavka moral upoštevati pojasnila zvrstno-stilnih oznak v poglavju *Oznake za zvrsti*, *stil in drugo* v pravilih SP. Pri nalogi, usklajeno ovrednotiti vse enote slovarja, so povzročala ta pojasnila precej težav zaradi svoje obsežnosti, vsebinske heterogenosti in prekrivnosti nekaterih določevalnih prvin znotraj različnih oznak. Redaktorju je bilo težko priti do primerno obsežne množice primerov, ki bi s podobnimi lastnostmi prepričljivo utemeljevali določeno oznako in bili uporabni kot orientacijski vzorec. Glede na to, da je bilo treba kot relevantni primerjalni podatek vselej upoštevati tudi vrednotenje, kot ga navaja SSKJ, je redaktor vsakokrat znova po svojih močeh reševal vprašanje razmerja med obema sistemoma, saj to razmerje ni avtomatični prevod ene vrste oznak v drugo vrsto.[9]

4 Vsi podatki obravnavanih treh sklopov, kakršni so navedeni v slovarskem sestavku, praviloma temeljijo na gradivu, na osnovi katerega se edino lahko uresničujejo zahteve slovarske zasnove. Pri sestavljanju slovarskih sestavkov je bilo na voljo gradivo splošne kartoteke na Inštitutu za slovenski jezik, v zaključni fazi usklajevanja slovarskega besedila tudi računalniška zbirka *Nova beseda*, sicer pa različni slovarski in enciklopedični pripomočki in odvisno od redaktorjeve individualne iznajdljivosti in skrbnosti lahko še kakšni dodatni gradivski viri, medtem ko posebnega gradiva, ki bi bilo v celoti problemsko usmerjeno na specifičnosti novega pravopisnega slovarja,[10] redaktor ni imel; na ta način je bilo oblikovano le gradivo, ki so ga samoiniciativno priložnostno prispevali vsi sodelujoči pri slovarju SP.

---

[8] Kot ožja normativnostna problematika so mišljeni primeri rabe, katerih vrednotenje se izraža z oznakami, navedenimi v *Pravilih SP* v odstavku Splošne normativne oznake (*Pravila SP*, odstavek 1062) in Posebne oznake (odstavek 1066).

[9] SSKJ je namreč pri sprejemanju neknjižnih prvin in pri vsem zvrstno-stilnem vrednotenju dosledno spoštoval določilo, da je bilo izhodišče slovarja v knjižnem jeziku.

[10] V okviru seminarja za redaktorje pri SSKJ v štud. letu 1979/1980 je tedanji vodja leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Stane Suhadolnik pri predstavitvi različnih tipov izpisovanja slovarskega gradiva navedel za ponazorilo t. i. problemskega izpisa prav izpis gradiva za pravopisni slovar kot eno od aktualnih nalog slovenske leksikografije.